

др Предраг М. Вајагић

Друштво наставника историје Бачка Паланка

pedja1975@gmail.com

## Ратни зајмови Аустроугарске на простору Војводине 1914–1918.

**Сажетак:** Када је крајем 1914. године постало очигледно да се рат неће брзо завршити, Аустроугарска монархија се суочила са проблемом недостатка финансија за његово даље вођење. Потреба да се дође до новца, натерала је власти да позову становништво на упис обвезница ратног зајма. Упис зајма био је пропраћен снажном пропагандном акцијом на простору целе Аустроугарске преко плаката, новинских огласа, јавних манифестација, памфлета и летака. Током Великог рата у Аустроугарској монархији било је расписано осам ратних зајмова, а новац прикупљен на такав начин је у великој мери омогућио вођење рата. Како се приближавао крај рата у коме се назирао пораз Централних сила, становништво се у све мањој мери одазивало на позиве власти за упис зајма. Поред узимања новчаних средстава аустроугарске власти су водиле и акције прикупљања метала од становништва, у почетку на бази добровољног давања, а касније организованим реквизицијама. Од тих реквизиција нису биле поштеђене ни верске заједнице. Територија Војводине је током Великог рата била под управном влашћу Краљевине Угарске (Бачка и Банат) и Банске Хрватске (Срем). Становништво Војводине је делило ратну судбину осталих становника монархије, узимајући учешћа у упису аустроугарских ратних зајмова. У раду намеравамо да са посебном пажњом прикажемо положај српског народа у ратним напорима Аустроугарске монархије. Срби су се налазили у изузетно специфичном и тешком положају будући да су били проглашени кривцима за избијање рата.

**Кључне речи:** ратни зајам, пропаганда, реквизиције, цивилно становништво

Први светски рат или Велки рат у дотадашњој историји људског друштва био је највећи ратни сукоб, он је понео и назив „*Тотални рат*“ јер се водио на копну, мору и ваздуху свих континената, осим Северне Америке и Аустралије. Простор Војводине који се током Првог светског рата налазио у оквирима Аустроугарске монархије био је поштеђен ратних разарања. Историографија до данас није дала свеобухватну анализу дешавања у Војводини за време Првог светског рата.<sup>1</sup> Историјска сазнања о том значајном периоду на простору Војводине су била врло оскудна, тек од 2014. године и

---

<sup>1</sup> Др Никола Петровић научни сарадник Историјског института Српске академије наука и уметности је у периоду 1977–1982. године био руководилац пројекта *Војводина у Првом светском рату*. У извештају поднетом Самоуправној интересној заједници за научни рад Војводине 11. марта 1981. године он је навео да је као резултат његових обимних архивских истраживања створен фонд од преко 20.000 микрофилмова. Истраживањем су били обухваћени архиви у Мађарској и Аустрији. Прикупљена документа су била похрањена у Архиву Војводине који се тада налазио у Сремским Карловцима. На задњој страници извештаја написано је да је рукопис готов и да га треба припремити за штампу. Запис је датиран на 1982. годину, али до данас рукопис није објављен. Извештај о пројекту *Војводина у I светском рату* се чува у Библиотеци Матице српске (сигнатура НИП 582).

обележавања стогодишњице од почетка Првог светског рата, историографија ову тему поставља у центар својих интересовања.<sup>2</sup> Савремена историографија је значајно проширила термин „*историјских извора*“, предмети анализе и проучавања су постали војнички предмети, уметничка дела, пропагандни постери, поштанске марке, војничке новине, писма и разгледнице. Такође и уметност, у свим својим облицима из периода од 1914. до 1920. године, нарочито се показала као значајна историјска грађа. Већина од актуелизованих тема не би могла да буде проблематизована да се историја није ослонила на друге друштвене науке попут антропологије, социологије, психологије, па чак и археологије. Међугранска дисциплина „*култура сећања*“ такође је блиско повезана са истраживањима Првог светског рата. Овакви приступи практикују се на читавом низу института, факултета и унутар приватних истраживачких група. Имајући све ово у виду, може се рећи да је историја Првог светског рата једна од историографских грана која се најбрже развија и остварује веома важне резултате.<sup>3</sup> У склопу тога треба посматрати и тему овога рада која се односи на ратне зајмове Аустроугарске монархије током Првог светског рата на простору Војводине.

Вођење „*Тоталног рата*“ подразумевало је мобилизацију свих ресурса нације: материјалних, моралних и психолошких. Због таквог приступа потребно је мобилизацију посматрати у много ширем смислу него што је уобичајено у историјској анализи Првог светског рата. Примарни процес мобилизације јесте војни, који је масовно подизао војне обвезнике из популације, а затим их је пребацивао на ратиште у оквирима војних једница. Секундарни процес је подразумевао економску мобилизацију, која се брзо показала као не мање значајна на исход рата у индустријским друштвима која су је генерисала и посветила јој добар део пажње. Мобилизација моралних и психолошких ресурса захтева истраживање о ангажовању различитих колективних представа и веровања у вредност система, која су се одвијала организовано кроз државу и цивилно друштво. Природа националне мобилизације је била тако дефинисана да је у појединим манифестацијама била условљена развојем политичког и културног живота предратних друштава. Због тога националну мобилизацију суштински можемо посматрати као политички и културни процес. На почетку сукоба августа 1914. године на рат се гледало као рационалан инструмент за постизање политичког циља, он је био „*нужно зло*“, па чак и користан за културни развој. Дотадашње ратно искуство навело је командне зарађених страна да у првим месецима трајања сукоба у пропаганди истакну борбе „*прса у прса*“ и херојске подвиге. Развој ратних дејстава је пред владајуће кругове као ургентан проблем поставио решавање многобројних проблема везаних за регрутовање добровољаца, попуну буџета подизањем ратних зајмова, организовање бриге за рањенике, обезбеђивање исхране становништва, обезбеђивање социјалног мира и низ других значајних питања.<sup>4</sup>

Са избијањем Првог светског рата 1914. године дошло је до заустављања глобалног економског развоја и интеграција, а регионалну сарадња су замениле ратне операције, миграције становништва и прекрајање граница. Глобална економија је постала подељена на националне јединице које су самостално егзистирале, утемељене

---

<sup>2</sup> До 2014. године историја Војводине у Првом светском рату обрађена је у посебним поглављима синтеза Василија Крестића, *Срби у Угарској: 1790–1918* и Миленка Палића, *Срби у Мађарско–Угарској до 1918*. До тада Први светски рат се посматрао искључиво у контексту дешавања везаних за уједињење Војводине са Краљевином Србијом.

<sup>3</sup> Олга Манојловић–Пинтар, Данило Шаренац, „Први светски рат–узроци и последице“, у: *Ка развијеној демократији*, (уредници Ирена Јаворски, Милош Живановић), едиција ТонБ, књига 8, Беотон, Београд, 2013. стр. 116-124.

<sup>4</sup> Предраг М. Вајагић, „Мобилизација нације–пропаганда у Великом рату“, у: *Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату*, (тематски зборник уредници Мирослав Јаћимовић, Драгана Ћирјаковић), Архив Војводине, Нова мисао, Нови Сад, 2014, стр. 37-38.

на законској регулативи донесеној од стране државе, док су тржишни механизми били замењени управом државних чиновника. Занимљиво је да у почетку, избијање непријатељстава није имала непосредан утицај на структуре европске економије. Упркос мобилизацији великог контингента регрута и престанка спољне трговине између зараћених држава, већина европских економија наставила да ради као раније, прилагодивши се условима рата. Владе су прошириле своја законска овлашћења, али осим неколико хитних мера, већина државних органа је показивала како нема намеру да омета економске токове. Овакав став био је последица многобројних размишљања, присутних подједнако код државника и обичних грађана, да ће се рат завршити за два до три месеца, а најкасније до Божића 1914. године.<sup>5</sup>

Економска мобилизација европских народа током Првог светског рата могла је бити успешна само уз услов да су била савладана четири велика проблема. Први и најхитнији економски проблем који се морао решити односио се на производњу оружја и муниције. У раном периоду рата, готово све европске армије су доживеле катастрофални недостатак муниције, или тзв. „*shell crisis*“. У наредним месецима, потражња за оружјем и муницијом наставила је да вртоглаво расте. Власти су морале да предузимају ванредне мере за организовање производње муниције великих размера. Други проблем је био како набавити потребне сировине за производњу оружја и муниције, раст производње ратне индустрије пропорционално је подизао потражњу за сировинама. У неким земљама где је то било могуће произвођачи су се ослањали на домаће ресурсе, док су други производњу заснивали на сировинама које су стизале из увоза. Произвођачи и власти су морали да обезбеде несметано снабдевање ратним сировинама што није био ни мало лако. Трећи проблем се појавио по питању ангажовања људске радне снаге за индустријску производњу, пошто је већина радника била мобилисана и послата на фронт у борбу. Пошто су тржишни механизми постали неефикасни, власти су морале да прибегавају административним методама расподеле радне снаге. Четврти проблем се тичао решавања расподеле хране, јер се испоставило да је обезбеђивање хране за војску и градско становништво био највећи изазов за готово све владе. Дуготрајан рат је довео до тога да су биле потрошене готово све залихе хране, а нове количине је било тешко набавити на другим тржиштима. Као решење власти су прибегавале централизованом дистрибуцији хране, односно спроводиле су реквизицију и рационализацију потрошње основних животних намирница.<sup>6</sup>

Ратни зајмови су представљали најчешћи алтернативни начин финансирања ратних трошкова, који је користила Аустроугарска монархија. Обвезнице ратних зајмова су емитоване у осам наврата током рата истовремено у Аустрији и Мађарској. Обвезнице првог зајма су издаване у периоду од 16 до 24. новембра 1914. године. Уписивање првог ратног зајма протекло је са великим успехом, премашивши сва очекивања, аустријски трезор је уписао 2,2 милијарде круна, док је у угарски трезор уписао 1,2 милијарду круна. Неочекиван успех првог ратног зајма је имао много разлога. Желећи да повећају одазив за упис, власти су издавале обвезнице под далеко повољнијим условима него што је то била уобичајна пракса. Поред тога што се упис ратног зајма сматрао дужношћу, добит је била ослобођена пореза, а како би се привукли сви слојеви становништва обвезнице су издаване у малим апоенима.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Blum, Matthias, Eloranta, Jari, Osinsky, Pavel: Organization of War Economies, in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson, issued by Freie Universität Berlin, Berlin, 2015. Dostupno na adresi: [http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/organization\\_of\\_war\\_economies](http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/organization_of_war_economies) (pristupljeno 20. oktobra 2015.)

<sup>6</sup> Исто

<sup>7</sup> Pogány, Ágnes: War Finance (Austria-Hungary), in: 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War, ed. by Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill

Пословима уписа ратног зајма руководиле су Канцеларије за ратни зајам формиране у Бечу и Будимпешти. Банке као и многе финансијске установе давале су повољне кредите за упис обвезница, а све са циљем повећања укупне суме која је требала бити прикупљена. Власти су намеравале да створе нови облик инвестиције, који ће бити подједнако привлачан за мале и велике инвеститоре, као и за оне који су имали негативан став према државним обвезницама пре рата. Аустроугарске власти су биле свесне неопходности широке друштвене подршке за акцију уписа ратног зајма, а она се једино могла постићи ефикасним пропагандним деловањем. У циљу што успешније мобилизације нације приступило се стварању институција са задатком организације пропагандних активности. Овакве институције постојале су у свим државама које су учествовале у рату, а разликовале су се по томе да ли су биле под цивилном или војном контролом. Разноврсна визуелна пропаганда током Првог светског рата користила се сликама које су имале за циљ да преносе идеје широј јавности. Широки спектар пропагандног изражавања путем слика коришћен је код израде плаката, карикатура, разгледница и илустрација. Аустроугарска монархија је слично осталим зараћеним силама креирала пропагандне плакате, који су се између себе разликовали по утицају, али суштински обухватили су исте мотиве. За то су се користила визуелна средства која су била доступна широким масама становништва.<sup>8</sup>







### Пропагандни плакати за упис Аустроугарског ратног зајма<sup>9</sup>

Поред пропагандних плаката позиве становништву за упис ратног зајма преносиле су дневне новине и часописи. Прву обвезницу ратног зајма уписивао је цар, а његов пример имала је да следи целокупна јавност, а од уписа нису били поштеђени ни војници на фронту. Како је рат одмицао, расположење и ентузијазам становништва за упис ратних обвезница је опадао. Укупне суме које су биле прикупљене у ратним зајмовима последење две године рата биле су обезвређене растућом инфлацијом. Пад интересовања се могао видети и по све дужим временским роковима у којима се зајам сакупљао. Упис првог ратног зајма је трајао само осам дана, да би затим рок за упис

<sup>9</sup> Слике пропагандних плаката за упис ратног зајма Аустроугарске монархије преузети су из Дигиталне библиотеке Беча (Wienbibliothek Digital). <http://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/499538> (приступљено 11. октобра 2015.)

био месец дана, а на крају четрдесет и шест дана. Реална вредност уписаних износа ратног зајма је опадала као последица све веће инфлације, тако је последњи зајам из 1918. године у Аустрији износио тек четвртину вредности новца 1913. године. Са друге стране у Угарској висина прикупљеног новца је варирала од зајма до зајма.<sup>10</sup>

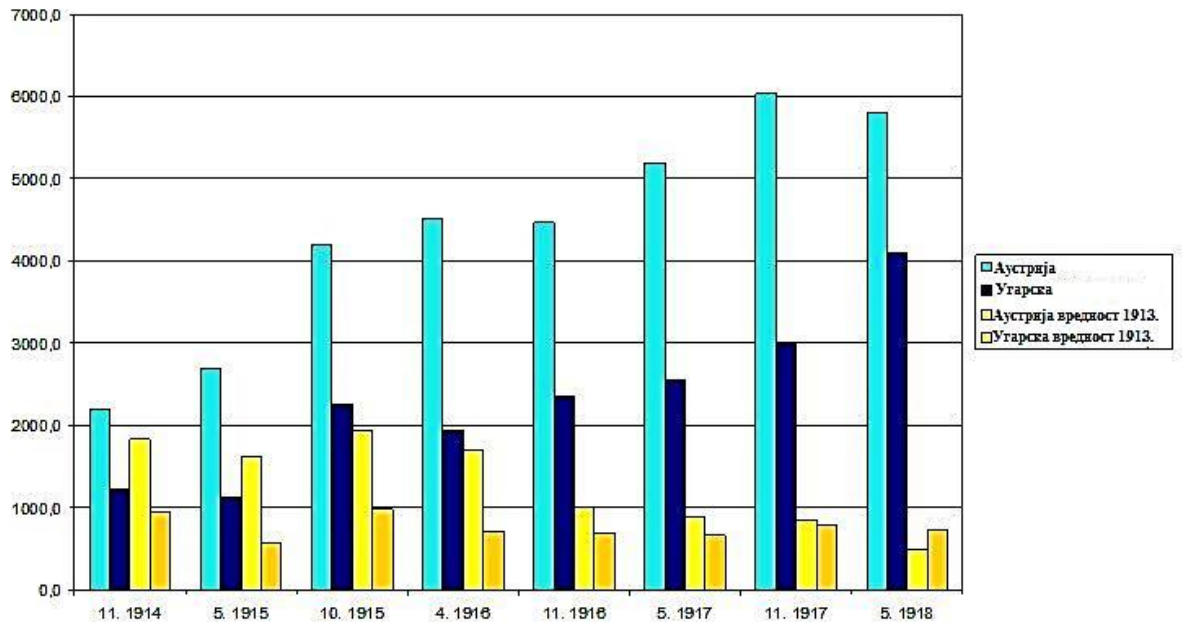


График прикупљеног новца ратним зајмовима у Аустрији и Угарској 1914–1918. године (у милионима круна)<sup>11</sup>

\* \* \* \* \*

Вест о Сарајевском атентату и смрти престолонаследника надвојводе Франца Фердинада и његове супруге Софије Хотек, изазвала је велики страх код војвођанских Срба. Слутећи велико зло и несрећу, они су на све начине покушавали да ублаже последице атентата. У циљу тога Срби су готово у свим местима Војводине давали изјаве лојалности и привржености Аустроугарској монархији и династији Хабзбурговаца. У првим данима рата ове манифестиције поданичке лојалности су се наставиле, а у њима су се нарочито истицали Срби у Банату.<sup>12</sup> Своје новчане прилоге Срби из Бачке су првих месеци рата предавали Црвеном крсту, а на то их је позивао својим апелом и епископ бачки Митрофан Шевић.<sup>13</sup> Срби из Великог Бечкерека су за

<sup>10</sup> Ágnes Pogány, *n.d.*

<sup>11</sup> Исто

<sup>12</sup> Делегација Срба из Панчева обавестила је великог жупана Торонталске жупаније да су они „верни трону отаџбине“, за коју су спремни да дају „крв, живот и материјална добра“. Управник српске школе у Арадцу организовао је манифестацију у којој су учествовали ученици и мештани села, на којој су ношене државне заставе и слика цара Фрање Јосифа, а певала се и мађарска химна. Василије Крестић, *Срби у Угарској: 1790–1918*, Матица српска, Нови Сад, 2013, стр. 477.

<sup>13</sup> У свом допису упућеном свим православним свештеницима, црквеним општинама и манастирима на територији епископије Бачке, он је позивао православно становништво да приступи давању новчаних прилога за Црвени крст. Епископ је указивао на „преозбиљне часове“ у којима је потребно показати грађанску свест и пожртваност, преко примера давања прилога. Архив Православне црквене општине Бачка Паланка (Даље: АПЦОБП), 82/1914 Свему преч. православ. срп. свештенству и црквеним општинама епархије Бачке (окружница), Нови Сад, 30. јул 1914.

потребе Црвеног Крста прикупили суму од 1.228 круна, док је значајан прилог у износу од 2.000 круна дала пивара Лазара Дунђерског.<sup>14</sup>

Поступци српског народа широм Бачке и Баната наишли су на похвале власти, међутим Србима се није веровало. То неповерење је нарочито било изражено у пограничним областима Срема и јужног Баната. Како би избегли евентуалне непријатности и изненађења, војне власти су у првим месецима рата завеле строг режим према Србима. Најистакнутије политичке и јавне личности су биле похапшене и интерниране у логоре. По местима широм Војводине дешавали су се изливи шовинизма према Србима од стране Мађара и Немаца. Ти испади су били праћени обавезном пљачком и уништавањем имовине српског становништва. Спровођење ових мера, праћених невиђеним насиљем у великој мери је паралисало свакодневни живот, а последице су се највише осетиле у виду опадања економске моћи Срба.<sup>15</sup>

За рат који је лета 1914. године започела Аустроугарска монархија није била спремна, годинама уназад она је улагала знатно мање новца у војну индустрију за разлику од Немачке. Обим ратних операција, борбе на више фронтава, као и трајање рата проузроковали су огромне проблеме у функционисању привреде у монархији. На самом почетку рата влада је апсолутно подредила целокупну привредну производњу ратним потребама. Индустрија је повећала капацитете за производњу неопходног оружја, муниције и војне опреме, док је пољопривредна производња прво морала да намири потребе војске на линијама фронта. Становништво Војводине је преко новинских текстова било упућено у економске проблеме који су се тicali финансирања рата. Великобечкеречки лист *Gross-Becskereker Wochenblatt* у августу 1914. године доноси текст под насловом *Колико кошта један европски рат?*<sup>16</sup> Према његовој процени рат који би захватио територију целе Европе мобилисао би скоро 20 милиона војника, од чега би преко 10 милиона било у сваком моменту на линијама фронта. Овакав број мобилисаних војника захтевао је свакодневне издатке који би у великим оружаним силама досезали „*вртоглаве висине*“. Дневна сума новца која је била потребна за вођење оваквог рата била је процењена на 216,5 милиона круна, а до цифре се долазило следећом рачуницом: „[...] исхрана трупа (под условом да цене животних намерница не поскупе одмах) – 50 милиона круна, збрињавање коња – 4 милиона круна, дневнице војника – 17 милиона круна, плате радника у арсеналима и лукама (4 круне дневно) – 4 милиона круна, мобилизација – 8 милиона круна, транспорт животних намирница, опреме и оружја – 16 милиона круна, муниција за пешадију (10 кутија пуњења по човеку на дан) – 16 милиона круна, муниција за артиљерију (10 ђулади по топу на дан) – 5 милиона круна, бродска артиљерија (2 ђулета по топу на дан) – 1,5 милиона круна, опремање војске на сваких 10 дана – 16 милиона круна, санитарска служба (500.000 рањених или болесних, по 4 круне сваки дан) – 2 милиона круна, кретање бродовља (6 часова вожње дневно) – 2 милиона, мањи порези (25%) – 40 милиона круна и 35 милиона круна за помоћ онима без средстава, реквизиција, штете у градовима и селима, на мостовима итд. Додуше, код ове рачунице није узет у обзир никакав раст цена приликом избијања непријатељстава. Ако се надаље узме, да се у периоду од 30 дана уништи трећина ратног материјала у војсци и флоти, то би ваљало додати још 20 до 30 милиона круна дневних губитака; [...]“. На крају текста се изводи

<sup>14</sup> В.Крестић, *н.д.*, стр. 477; Филип Крчмар, Аранка Балинт, *Почетак Првог светског рата у светлу Великобечкеречке штампе*, Историјски архив Зрењанин, Зрењанин, 2014, стр. 362.

<sup>15</sup> Миленко Палић, *Срби у Мађарко–Угарској до 1918*, Футура публикације, Нови Сад, 1995, стр. 381-382.

<sup>16</sup> Текст преноси дело расправе коју је написао Шарл Рише (fr. Charles Richet 1850-1935), француски психолог, писац и добитник Нобелове награде за медицину 1913. године. Своју економску расправу објавио је у међународном научном часопису *Dokumente des Fortschritts* (Документи о напретку).

закључак да ће процена од 250 милиона круна дневно за вођење рата вероватно бити надмашена.<sup>17</sup>

Повећање обима индустријске производње у монархији захтевало је додатни капитал, што је био основни разлог за расписивање ратног зајма. У нади да ће се рат завршити брзом победом Аустроугарска монархија расписује први ратни зајам новембра 1914. године. Камате на издате обвезнице ратног зајма кретале су у висини 5–6% што је било веома повољно за то време. Новац који се прикупљао током првог ратног зајма представљао је неку врсту показатеља лојалности грађана на одређеном простору и њихову веру у коначну победу.<sup>18</sup> Пропаганда која је вршена на простору Војводине за упис првог ратног зајма је према мађарском и немачком становништву ишла преко новина, плаката и јавних прогласа. Са друге стране српски народ је остао без својих средстава информисања, пошто су сви листови „*својеволјно*“ престали да излазе из штампе.<sup>19</sup> У ситуацији када су политички прваци били интернирани у логоре, а средства информисања угашена, позив за упис првог ратног зајма српском народу у Војводини упутили су епископи Српске православне цркве. Како би се зауставио даљи прогром српског народа, Српска православна црква је у име православних поданика исказала лојалност према аустроугарским властима. Својим учешћем у многим акцијама које су биле предузимане и спровођење током Првог светског рата за потребе државе и у војне сврхе, Српска православна црква и њени верници су дали велики допринос ратним напорима Аустроугарске монархије. Православно свештенство и учитељи српских народних школа се непосредно ангажовало у општој акцији прикупљања прилога и уписивања свих осам ратних зајмова.<sup>20</sup> Овакав став Српске правосавне цркве не може се окарактерисати као „*сарадња са режимом*“, већ као изнуђен потез тешком ситуацијом у којој се нашао српски народ на простору Аустроугарске монархије, када му је приписана колективна кривица за Сарајевски атентат.<sup>21</sup>

Непосредно пред расписивање првог ратног зајма министар финансија угарске владе Јанош Телески<sup>22</sup> је дописом од 8. новембра 1914. године обавестио епископа бачког Митрофана Шевића о законским основама на којима је зајам био утемељен. Такође епископ је био замољен да обавести становништво о предстојећем ратном зајму. У складу са овим дописом угарског министра финансија епископ бачки

---

<sup>17</sup> Ф. Крчмар, А. Балинт, *н.д.*; стр. 472-473.

<sup>18</sup> Војислав Мартинов, „Обрис ствари које долазе–позадинска збивања на простору Војводине“, у: *Невидљиви фронтови: Први светски рат и Војводина* (каталог изложбе), Музеј Војводине, Нови Сад, 2014, стр. 34.

<sup>19</sup> У својим сећањима политички првак Срба из Војводине Михаило Полит–Десанчић (1833–1920) истиче да су власти перфидним притисцима натерале редакције српских новинских гласила да обуставе штампање својих листова. Михаило Полит–Десанчић, *Како сам свој век провео*, Задруга штампарских радника Родољуб, Београд, 1925, стр. 65.

<sup>20</sup> Данило Кецић, „Реквирирање звона српских православних храмова Темишварске епархије 1916–1917.“, *Зборник Матице српске за историју*, 59/60 (1999), Нови Сад, стр. 177.

<sup>21</sup> У својој синтези историчар Миленко Палић износи став да је „Врх Српске православне цркве такође остао доследан својој сарадњи са режимом /упркос помињаним насиљима/ и изражавао своју приврженост режиму и настојао да то пренесе и на Србе у Угарској“. Овакав став брани чињеницом да је приликом смрти цара Фрање Јосифа, Синод Карловачке митрополије упутио Посланицу српском народу у којој га је позвао на поданичку верност новом цару Карлу I. Упућивање Посланице верницима приликом ступања на престо новог владара биле је уобичјена ствар за све верске заједнице у готово свим европским монархијама. Миленко Палић, *Срби у Мађарско–Угарској до 1918. године*, Футура публикације, Нови Сад, 1995, стр. 384.

<sup>22</sup> Јанош Телеки (мађ. János Teleszky 1868–1939) мађарски политичар, министар финансија у угарској влади у периоду од 1912 до 1917. године. Члан Мађарске академије наука.



Митрофан Шивић<sup>23</sup> се 11. новембра 1914. године окружницом обратио свом парохијском свештенству и црквеним општинама. Они су обавештени да ће се упис ратног зајма вршити у периоду 16–23. новембра, а да би било „целисходно“ да се верници на богослужењу 15. новембра са предикаонице или на неки други начин од својих свештеника „побуде на што јаче и обилније учешће“. Такође свештенство је требало да упозна народ са условима и начином уписивања, са предностима које ће имати од уписа ратног зајма, као и да укаже да тиме чине „домољубиву дужност“. У пропагандном смислу окружница обавештава народ о следећем: „[...] Стање новчане пијаце повољно је, услови зајма пробитачни су, и тако су установљени, да у овом зајму, од малог до великог, сваки може учествовати. Услови материјалног успеха дакле постоје. [...]“<sup>24</sup>. Даље се указује да „[...] кад своју готовину новца чувану на дому – уз камату – ставили буду домовини на расположење у сврху обезбеђења повољног ратног исхода, и кад би се обавестили, да ће тиме и своје рођене интерес боље очувати него задржавањем новца на дому, јер и нашем новцу исто тако као и државним обвезницама дају управо вредност моћ државе; углед и солвентност њезина, а у случају нужде, и државне обвезнице могу се у свако доба у новац претворити [...]“<sup>24</sup>. Ова окружница је допуњена после три дана када је црквеним општинама дата дозвола да на име зајма упишу средства из новчаних фондова заклада и завештања којима су управљале.<sup>25</sup>

У оваквим околностима српски народ одазвао позиву аустроугарских власти, уписавши зајам у таквом износу да се није разликовао од других народа у монархији. Многобројни појединци, подједнако из сиромашнијих и богатијих слојева, земљопоседници, индустријалци и велике банке улагали су свој новац у куповину обвезница. Акцији уписа ратног зајма прикључили су се градови и општине, делом мотивисани патриотским разлозима, али и због притиска од стране државе.<sup>26</sup> Акција коју је водила Темишварска епархија резултовала је уписом 316.650 круна на име првог ратног зајма.<sup>27</sup> У општини Стара Паланка<sup>28</sup> српско становништво је уписало укупно 17.900 круна, од чега је Православна српска црквена општина из Светосавске закладе и задужбинског фонда уписала 5.000 круна, Прва и Друга српска земљорадничка задруга 1.000 круна, паланачки Срби 11.900 круна.<sup>29</sup>

Међу градовима се истицао Вршац који је издвојио 150.000 круна из градског буџета ради уписа зајма.<sup>30</sup> Великобечкеречки *Gross-Becskereker Wochenblatt* 21. новембра 1914. године у рубрици локалне вести доноси извештај о упису ратног зајма. Уз констатацију да је упис зајма пропраћен општим задовољством и патриотским одушевљењем, сваком грађанину се указивало на сопствени интерес, јер је то био „најбољи улог капитала при најбољој камати“. Наредбом школског инспектора целокупан наставнички кадар је био у обавези да пропагира уписивање ратног зајма.

<sup>23</sup> Митрофан Шивић (1854–1916) епископ бачки 1899–1918; његовом заслугом у Новом Саду је подигнут велелепни владичански двор по пројекту архитекте Владимира Николића, а Саборна црква је приликом унутрашње обнове добила иконостас који је израдио сликар Паја Јовановић.

<sup>24</sup> АПЦОБП, 140/1914 Свима преч. управама манастира, преч. парох. свештенству и славним црквеним општинама Епархије Бачке (окружница), Нови Сад, 11. новембар 1914.

<sup>25</sup> АПЦОБП, 143/1914 Славним срп. прав. црквеним општинама Епархије Бачке (допуна окружница), Нови Сад, 14. новембар 1914.

<sup>26</sup> В. Мартинов, *н.д.* стр. 34.

<sup>27</sup> Д. Кецић, *н.д.*; стр. 177.

<sup>28</sup> У Угарској варош Паланка се састојала од три општине Стара Паланка са већинским српским становништвом, док су у општинама Нова и Немачка Паланка већина били Мађари и Немци. Општине ће после завршетка рата бити административно спојене у Бачку Паланку. Предраг Вајагић, „Историјат развоја грба Бачке Паланке“, *Сунчаник*, год.10, бр.30/32, 2010/2011, стр. 16–19.

<sup>29</sup> АПЦОБП, 29/1915 Извештај о упису Првог ратног зајма у Старој Паланци.

<sup>30</sup> Никола Гаћеша, *Историја банкарства у Војводини*, Матица српска, Војвођанска банка, Нови Сад, 2001, стр. 209–210.

Укупна сума првог ратног зајма која је уписана у жупанијској муниципалној Велико Бечкерек прешла је износ од милион круна.<sup>31</sup> У следећем броју 28. новембра Великобечкеречки недељник у чланку насловљеном *Успех мађарског зајма* истиче да су се позиву отаџбине одазвали сви и да је становништво Угарске уписало ратни зајам у висини од око милијарду круна, док је на подручју Торонталске жупаније било уписано 25 милиона круна.<sup>32</sup>

Супротно томе Новосадски магистрат је 16. новембра 1914. године на терет градске сирочадске благајне за ратни зајам уписао 250.000 круна, с тим да се дефицит буџета покрије општинским прирезом од 72%. Због овакве одлуке Магистрат ће касније бити принуђен да подигне зајам у банци ради исхране сиромашног становништва.<sup>33</sup> Слично су поступале и многобројне општинске Скупштине које су на својим седницама доносиле одлуке да из буџета којим су располагале одвоје део новца за упис ратног зајма.<sup>34</sup> Културно–просветним институцијама Срба у Војводини сва имовина је била заплена и усмерена на упис обвезница ратног зајма. Између осталих Матици српској власти су одузеле новчану имовину у висини од милион круна, уписавши је у целости на име ратног зајма.<sup>35</sup>

Расписивање другог ратног зајма се поклопило са уласком Италије у рат на страни блока Велике Антанте. За потребе пропагандне на територији Јужне Угарске штампан је ћирилични плакат са прогласом Иштвана Тисе<sup>36</sup>, председника угарске владе. Мотив штампања ћириличног прогласа можемо потражити у продужетку рока за упис ратног зајма који се није одвијао планираном динамиком. Проглас на српском језику започиње освртом на издају Италије која је била савезница Аустроугарске тридесет три године, захваљујући чему је као држава напредовала у материјалном и духовном свету. Објава рата од стране Италије се сматрала као нож у леђима Аустроугарске која се борила са „*руским горостатом*“ који је угрожавао слободу целе Европе. Даље у прогласу Србима и осталим народима у монархији се поручивало: „[...] Рат захтева не само проливање крви, већ и материјална средства. Морамо се јако напрегнути и на привредном пољу, да осигурамо победу. Потпун успех и потпуна слава може само оном народу пасти у део, који и на привредном пољу учини све. Народ је показао то пожртвовање и ту одлучност и досада у току овог рата. Мирне душе сносио је неприлике; међусобно помагајући се старао се, да врши посао и оних

<sup>31</sup> Први ратни зајам у Великом Бечкереку је уписиван у следећим финансијским институцијама: Торонталска банка за штедњу и кредит 307.900 круна, Торонталска централна кредитна задруга 82.600 круна, Великобечкеречка штедионица 93.650 круна, Великобечкеречка пучка банка 78.300 круна, Народно привредна банка 34.800 круна, Занатско–трговачка банка А.Д. 11.150 круна, Аустроугарска банка 51.100 круна, Торонталско аграрна банка А.Д. 106.750 круна, Поштанска штедионица 8.000 круна, Краљевско пореско звање 12.450 круна. Највеће износе су уписали Великобечкеречко погребно друштво 50.000 круна, Великобечкеречко друштво „1.000 круна“ 50.000 круна, Великобечкеречко ватрогасно друштво 5.000 круна, Реформаторска црквена општина 20.000 круна. Ф. Крчмар, А. Балинт, *н.д.*; стр. 416–417.

<sup>32</sup> Износ уписан на име првог ратног зајма у Угарској премашао је сва очекивања, што се у штампи тумачило као знак „*непоколебљиве вере у коначну победу*“. Истичало се да у ратним временима када је новац имао већу вредност и када га је обичан човек скривао на тајна места да се не пронађе, био довољан само један позив како би се прикупила свота од преко милијарду круна. Овакав одзив имао је војницима на фронту да покаже да народ верује у њих, те да им та вера улије жељу за победом. *Исто*, стр. 419–420.

<sup>33</sup> Алимпије Поповић, „Велике промене у граду и нова искушења“, *Свеске за историју Новог Сада*, год. VIII, бр. 10, Нови Сад, стр. 7–8.

<sup>34</sup> Такву одлуку је више пута доносила општинска Скупштина у Ковину. Тибор Галамбош, *Ковин у Првом светском рату*, Ковин, 1998, стр. 47.

<sup>35</sup> М. Палић, *н.д.*; стр. 383.

<sup>36</sup> Иштван Тиса (мађ. István Tisza 1861–1918) мађарски политичар, вођа Либералне странке (од 1905. године Националне странке), председник угарске краљевске владе у два периода 1903–1905. и 1913–1917. године.

који су отишли у бој. Народ је дао светао доказ своје великодушности и свога човекољубног пожртвовања, те је беспримерни успех првог ратног зајма задивио цео свет.

Баш сада, неколико дана пре талијанског издајства, обратила се влада народу са другим ратним зајмом. Досадашњи успех је нов доказ народног самопоуздања, народне привредне снаге и пожртвовања. Но сада, у виду новог непријатеља, нове у опасности нужни су поновни, већи напори. Зато је влада продужила раније установљени потписни рок ратног зајма, те позива народ на што је многобројније потписивање тога зајма. Народ треба и у том погледу да докаже своју непоколебљиву одлучност.

Учешће у ратном зајму је часна дужност свакога, који располаже нужним новчаним средствима. Рат је ставио у промет велике капитале. Милиони грађана претворили су у новац своја материјална добра (пољопривредне продукте, домаћу стоку и т.д.) Један део тога новца нека сваки употреби за ратни зајам. Многобројно потписивање тога зајма је такво народно дело, што моћно повећава материјалну и моралну снагу народне борбе на живот и смрт<sup>37</sup>.

Епархија Бачка је и приликом расписивања другог ратног зајма позвала православне вернике да се у што већем броју одазову на упис. Код уписа зајма могли су се искористити улози који су од 1. августа 1914. године били замрзнути мораторијумом од стране власти, при чему је износ за упис био ограничен на 25% од укупне своте. Такође уписани износ зајма се могао уплатити на четири једнаке рате. Свештенство је позвано да услиши жељу угарске владе и позив за упис ратног зајма прочита на Светој литургији за Спасовдан.<sup>38</sup> На име другог ратног зајма Срби из Старе Паланке су уписали 15.800 круна, што је био нешто мањи износ од оног уписаног у првом зајму.<sup>39</sup>

Због утицаја на јавно мњење међу Србима, као због ширења своје ратне пропаганде, али на један прикривен начин угарске власти су наставиле да издају „*ратарски лист*“ *Њиву* који је штампан у Будимпешти. Лист је био недељник и излазио је још од 1898. године на мађарском, немачком, словеначком, русинском и српском језику. Финансиран је у потпуности из државне касе, годишња претплата је износила 3 круне, а све са циљем да оствари што већи утицај у јавном мњењу, ради ширења владине пропаганде. Основни текстови су се припремали на једном месту, а затим би се преводили у посебним редакцијама за сваки од народа. Уредници посебних издања имали су малу слободу да додају понеку причу или песму из националне књижевности, као и мале белешке у виду вести из средина у којима је дотични народ био већина. Та „*слобода*“ била је строго контролисана, са циљем да „*тобожњим народним духом*“, који је био присутан у сваком од бројева *Њиве*, превари читаоце стварајући илузију да је то њихов лист. Уредник српског издања био је Стеван В. Поповић.<sup>40</sup> За време трајања рата *Њива* је била недељни лист који се више бавио политиком него што је саветовао ратаре. Читав лист је био осмишљен да велича „*доброг краља*“ и „*праведне ствари*“ за које су народи монархије крварили, односно да доследном демагогијом објашњава ратне мере које је предузимала влада. Сваког понедељка сви уредници били су обавезни да присуствују састанку где су им биле преношене инструкције надлежних

<sup>37</sup> Проглас је издат у Будимпешти 27. маја 1915. године. Музеј Војводине, Одељење савремене историје, Збирка плаката, инв. бр. 12

<sup>38</sup> АПЦОБП, 57/1915 Преч. управама манастира, преч. Срп. правосл. парохијским звањима и сл. Прав. срп. црквеним општинама Епархије бачке, Нови Сад, 10. маја 1915.

<sup>39</sup> Православна српска црквена општина Стара Паланка је из Светосавске закладе уписала 2.000 круна, I српска земљорадничка задруга 500 круна, док су остали Срби уписали 13.300 круна.

АПЦОБП, 29/1915 Извештај о упису Другог ратног зајма у Старој Паланци

<sup>40</sup> Стеван В. Поповић – Чика Степа (1845–1918) књижевник и политичар, школски надзорник, посланик у хрватском и угарском сабору. Од 1882. године па до своје смрти био је управник Текелијанума. Почасни члан Српске краљевске академије од 1892. године.

министарства угарске владе. Сличан лист се на пет језика штампао за потребе аустроугарске војске, а било је допуштено и издавање српских календара који су такође коришћени за спровођење ратне пропаганде.<sup>41</sup>

Тако је у сврху најаве трећег ратног зајма на насловној страни *Њиве* од 13. октобра 1915. године изашао текст *Рат новца*. Српски читаоци су тако могли да се подсети како су се некад ратови решавали у судару две војске који је трајао неколико сати, после чега се знао победик. И код таквих ратова поред ратне мудрости требало је имати новца, али он није био пресудан фактор за победу у битци, јер су важније биле величина и јачина војске. У модерним временима ствари су се промениле и новац је преузео главну улогу, јер је од њега зависило колико дуго једна од зараћених страна може да издржи ратне напоре. Као пример се наводио Руско–јапански рат, када су Јапанци после низа победа остали без новца и нису могли да заврше свој победоносни поход, за чега су биле криве банке из Сједињених Америчких Држава и Енглеске које су одбиле да им дају нове кредите. То је био главни разлог зашто су морали да склапају неповољан мир, иако су победили на бојном пољу. Овај пример је дат јер је Аустроугарска у рату напредовала, због чега „*ваља да сложимо на гомилу силесију круна*“ за трећи ратни зајам. Пошто држава више није имала новца, од народа се захтевало да приложи свој новац који био потребан за наставак рата, док се не буду створили повољни услови за склапање мира. Све је илустровано вестима да је Немачко царство на последњем ратном зајму уписало преко 13 милијарди марака (45 милијарди круна).<sup>42</sup>

Као и код претходних ратних зајмова Епархија бачка се активно укључила у акцију уписивања преносећи апел угарског министра вера и просвете. Изражавала се нада да ће трећи зајам поновити успех претходна два, посебно су се истицали ратни успеси аустроугарске војске на фронтима као гарант сигурне победе у будућности. Од свештенства се захтевало да вернике упознају са условима и начином уписа зајма, са материјалним предностима које су се добијале са његовим уписивањем. Такође приликом недељне службе верницима је требало скренути пажњу на обавезу испуњавања родољубиве дужности према отаџбини.<sup>43</sup> Од српских професора и учитеља се нарочито захтевало да узму учешћа у пропагандним активностима везаним за упис ратног зајма. Они су својим ученицима морали да укажу на њихову обавезу да своју уштеђевину упишу као зајам, јер су само тако могли постати активни учесници „*велике борбе*“. Како је у окружници наведено „[...] искрена реч учитеља и професора, позваних ових васпитача младежи, за цело погодити пут к племенитом срцу младежи, која се за идеале загрева [...]“.<sup>44</sup>

Територија Срема улазила је у састав Банске Хрватске, која је била под влашћу угарске круне, тако да је његово становништво зајам уписивало код угарске владе. Упис зајма у Срему се као и на територији Банске Хрватске вршио код великих банака, које су се улагале много труда у оглашавање и популаризацију ратног зајма. Саме банке су уплаћивале велике суме зајма из својих новчаних средстава, при чему разлог није била чиста економска добит, већ због тога што су овакве уплате код становништва отклањале сумњу у сигурност улога. Пропаганда је свуда истицала да не постоји бољи и сигурнији начин од уписивања ратног зајма како би се помогло војницима на фронту.

<sup>41</sup> Душан Попов, „Српска штампа у Угарској у време Првог светског рата“, *Зборник за историју*, бр. 26 (1982), Нови Сад, стр. 157-158.

<sup>42</sup> *Њива*, бр. 41, 10. октобар 1915.

<sup>43</sup> АЦОБП, 115/1915 Свим пречасним управама манастира, парохијским звањима, Црквеним општинама и славном учитељству у Епархији бачкој, (окружница), Нови Сад, 13. октобра 1915.

<sup>44</sup> АЦОБП, 116/1915 Славној управи Православне српске Велике гимназије Ујвидечке и свима славним месним школским одборима Епархије бачке, (окружница), Нови Сад, 13. октобра 1915.

Поред истицања родољубља и сигурне финансије добити, наглашавало се како је одрицање од новца најкраћи пут до победе у рату. Ради што већег уписа зајма хрватски бан Иван Шкрлец Ломнички је 5. јуна 1917. године посебном окружницом установио Дан ратног зајма, током ког су у свим већим местима биле организоване разноврсне јавне манифестације и догађаји како би се становништво подстакло на што масовнији упис зајма.<sup>45</sup> Како би се становништву доказало да је зајам сигурна инвестиција Осигуравајуће друштво Анкер је нудило могућност осигурања уложеног ратног зајма.<sup>46</sup>



Пропагандни плакат за осигурање уписаног зајма<sup>47</sup>

Срби у Срему су се одазивали позивима за упис свих осам ратних зајмова, а највише новца је прикупљено преко Управе српских црквено–народних фондова и добара у Сремским Карловцима. Тако је за трећи ратни зајам 1915. године уложено 500.000 круна, за четврти 1916. године 300.000 круна, а за шести ратни зајам 1917. године сума од 3.248.050 круна.<sup>49</sup>

Општа акција прикупљања метала за потребе аустроугарске војске започела је фебруара 1915. године наредбом председника угарске краљевске владе грофа Иштвана Тисе. Према тој наредби која је објављена широм Војводине сваки власник одређених метала био је дужан да властима пријави све залихе метала којима је располагао, а које су биле теже од 20 кг, као и да их преда до краја априла 1915. године.<sup>50</sup> Метал се



Обвезница трећег ратног зајма у вредности сто круна<sup>48</sup>

<sup>45</sup> Бранко Остмајер, „Уписи ратног зајма у Ђакову и Ђаковштини 1914–1918.“, Зборник Музеја Ђаковштине, 11(2013), стр. 87-98.

<sup>46</sup> Осигуравајуће друштво Анкер било је основано 1858. године од стране угледних личности Хабзбуршке монархије.

<sup>47</sup> Слика пропагандног плаката за осигурање ратног зајма преузет је из Дигиталне библиотеке Беча (Wienbibliothek Digital). <http://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/499538> (приступљено 11. октобра 2015.)

<sup>48</sup> Слика обвезнице ратног зајма преузета је из Дигиталне библиотеке Беча (Wienbibliothek Digital). <http://www.digital.wienbibliothek.at/nav/classification/499538> (приступљено 11. октобра 2015.)

<sup>49</sup> Српски митрополијски гласник, бр. 4, 28. децембар 1915, стр. 61; бр. 8, 15. август 1916, стр. 105; бр. 11, 28. јун 1917, стр. 140-141.

<sup>50</sup> Д. Кецић, *н.д.*; стр. 178.



предавао посебним Одборима који су даље премеравали сакупљене количине и вршили процену вредности, а затим су пошиљке слали у Будимпешту или Пожун.<sup>51</sup> Недостатак довољне количине сировина потребних за израду оружја, натерао је аустроугарске власти да крену и са реквизицијом црквених звона. Један од преко потребних метала била је бронза, без које се нису могле лити топовске цеви, а она је била материјал од ког су била израђена црквена звона.

Реквизиција црквених звона, као и бабра којим су били покривени црквени и манастирски торњеви, односно кровови одвијала се у неколико таласа током 1916 и 1917. године. Од реквизиције није била поштеђена ни једна верска конфесија у Војводини, а за однета звона црквене општине су биле обештећене са 4 круне по килограму. Добијеним новцем за однета звона цркве нису могле располагати, он је био уложен на рачуне финансијских институција, али под мораторијумом за трошење све до краја рата.<sup>52</sup> Под таквим околностима новац бележен на име одштете за реквирирана звона је делом или у целини уписиван за неке од ратних зајмова који су били расписани до 1918. године.<sup>53</sup>



Реквизиција звона са Цркве Светог Јована Крститеља у Старој Паланци<sup>54</sup>

<sup>51</sup> АЦОБП, 94/1915 Свима преч. управама манастира и слав. Црквеним општинама Епархије Бачке (Упутство о слању прикупљеног метала), Нови Сад, 24. август 1915.

<sup>52</sup> АЦОБП, 53/1916, 24/1917 Предмет о одношењу звона приликом опште реаквирације, Стара Паланка, 17. октобар 1916.

<sup>53</sup> Д. Кецић, н.д; стр. 190.

<sup>54</sup> Збирка фотографија Православне Црквене општине Бачка Паланка



Реквизиција звона са Римокатоличке црква Светог Ивана Непомука у Великом Бечкереку<sup>55</sup>

Како се ближио крај рата код становништва Војводине било је све мање расположења за упис ратног зајма. Све више је пружан отпор неодазивањем, нарочито код Срба, упркос притисцима и агресивној пропаганди аустроугарских власти. После акција реквизиције метала, кренуло се са апровизицијама хране. Према сведочанствима савременика тих дана у народу се веровало да се ближи крај рата. Почетком 1917. године Аустроугарска монархија је отворила нови унутрашњи фронт, на коме се борила против све већег броја дезертера и одметника од власти, познатих под именом „зелени кадар“. Стална несташница хране и других производа широке потрошње проузроковала је незапамћен раст цена, којим су нарочито били погођени најсиромашнији слојеви становништва. У таквој атмосфери уследио је пробој Солунског фронта септембра 1918. године, после ког је Аустроугарску монархију захватило опште расуло и распад.

Војни пораз Аустроугарске монархије за последицу је имао њен нестанак као државе, а на њеним рушевинама настале су нове државе, међу њима и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца. Целокупна пропаганда заснована на уверавању о апсолутној сигурности улагања новаца у ратни зајам показала се као превара. Повраћај новца уложеног у обвезнице ратног зајма нестанком Аустроугарске монархије више није био могућ. Овакав епилог био је тежак финансијски ударац за многобројне појединце и породице, као и привреду. Реквизиције црквених звона спроведена 1916 и 1917. године такође је представљала својеврсну отимачину од стране власти, којом су биле подједнако погођене све верске конфесије на простору Војводине. На крају можемо закључити да су наметнути ратни зајмови од почетног масовног одазива на крају доживели неуспех. У суштини они су представљали организовану пљачку сопственог становништва и привреде, а све ради остварења победе у рату, чиме је испуњен

<sup>55</sup> Фотографија из приватне колекције др Ференца Немета из Новог Сада.

предуслов за вођење „Тоталног рата“ који је подразумевао мобилизацију свих ресурса једне нације и државе.

## **Austro-Hungarian war loans in Vojvodina 1914-1918.**

**Summary:** When at the end of 1914 it became apparent that the war would soon end, the Monarchy faced with the problem of lack of finance for its further conduct. The need to come up with the money, forced the government to call on the population to enroll war loan bonds. Admission loan was accompanied by a strong propaganda campaign in the entire Austro through posters, newspaper advertisements, public events, pamphlets and leaflets. During the Great War in Austro-Hungarian monarchy was advertised eight war loans, and the money collected in this way is largely facilitated by the conduct of war. As the end of the war in which loomed defeat of the Central Powers, the population in all lesser extent responded to calls by the authorities for registration of the loan. In addition to taking funds Austro-Hungarian authorities were actions to collect metals from the population, initially based on voluntary contributions, and later organized requisitions. Of these requisitions were not spared religious communities. Vojvodina during the Great War were under the administrative authority of the Kingdom of Hungary (Backa and Banat) and Banska Croatia (Srem). The population of Vojvodina is shared wartime fate of the other inhabitants of the monarchy, taking part in the enrollment of Austro-Hungarian war loans. In this paper we intend to carefully present the position of the Serbian people in the Austro-Hungarian war effort. The Serbs were in a very specific and difficult situation because they were declared guilty for the war.

**Keywords:** war loan, propaganda, requisition, civilian population